

Терлецкая И. В., кандидат исторических наук, доцент; доцент кафедры философских и социальных наук, Киевский национальный торгово-экономический университет (Украина, Киев), iterlets@mail.ru

Современная российская историография партийно-государственной номенклатуры периода сталинизма

Проанализирован современный историографический процесс изучения в России номенклатуры периода сталинизма. Автор рассматривает следующие вопросы: освещение деятельности партийно-государственной номенклатуры; интерпретации в историографии дефиниций “номенклатура”, “политическая элита”, “тоталитарная бюрократия”.

Автор использовал в статье методы историографического анализа и историографического синтеза.

Выводы. Проблема номенклатуры периода сталинизма является комплексной и междисциплинарной. Над ней работают как историки, так и политологи, социологи. Обращено внимание на научные дискуссии вокруг этой темы, расширение тематики исследований, использование новых концепций, методов исследований, оценок номенклатуры. Определены этапы, теоретико-методологические подходы в исследованиях российских учёных, прослеживаются особенности этих подходов и степень изучения вопросов в каждом из периодов.

Ключевые слова: бюрократия, историография, номенклатура, политическая элита, правящий класс, сталинизм.

* * *

УДК 930.2:316.4.063.79(477)

Ярошенко С. О.
магістр історії, Чорноморський
державний університет ім. Петра Могили
(Україна, Миколаїв), gubakysimo@mail.ru

УКРАЇНЦІ У РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ (1930–1950–ТІ РР.): ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Відкриття нових документальних комплексів з історії СРСР у 1980–2000-х рр. стало підрунтям для написання праць щодо репресій та табірної системи.

Метою автора статті є детальний аналіз напрацювань сучасних українських, російських та зарубіжних дослідників щодо причин та умов перебування українців у таборах і діяльності ГУЛАГу на території України; визначення ключових питань, на які звертають увагу автори при вивченні даної проблематики.

Методологія дослідження базується на сукупності загальнонаукових та історичних принципів (об'єктивності та історизму) і методів наукового пізнання (порівняльно-історичний, структурно-функціональний, синхронний, біографічний, статистичний, структурно-типологічний) в їх взаємозв'язку.

Таким чином, українські дослідники звертають увагу на процес нарощування репресивного механізму відривання українців у табори в результаті суцільної колективізації, масових репресій кінця 1930-х рр., переслідування національної інтелігенції, придушення патріотичного руху спротиву. Російські вчені акцентують увагу на статистичних відомостях про чисельність і склад ув'язнених, господарській діяльності в окремих підрозділах таборів, ефективності використання примусової праці. Натомість, зарубіжні дослідники вивчають систему спротиву в таборах, жахливимувнутримання і масову загибель в процесі праці.

Ключові слова: ГУЛАГ, історіографія, українці, СРСР, репресії, примусова праця.

До недавнього часу проблема примусової праці не вивчалася у вітчизняній історіографії. У другій половині 1980-х рр., у зв'язку з більшим доступом до раніше закритих архівних матеріалів, до цієї теми звернулися публіцисти, вчені через зростання зацікавленості до долі репресованих, тому автор намагався з'ясувати основні напрямки наукових досліджень сучасних українських та закордонних дослідників.

В українській історіографії даної тематики стосуються дослідження В. Даниленко, Г. Касьянова та С. Кульчицького, які у монографії “Сталінізм на Україні: 20–30-ті рр.” подали детальний аналіз процесу нарощування репресій, формування командно-адміністративної економіки, що стало підрунтям для формування сталінізму і знищення класових ворогів шляхом їх експлуатації у нестерпних умовах [8].

Ю. Шаповал вказав на справу СВУ 1930 р. як відправну точку репресій в Україні, утвердження сталінізму,

автор також звертає увагу на трагічну долю Миколи Скрипника, Сергія Єфремова, Олександра Шумського [24].

І. Білас, досліджуючи репресивно-каральну систему 1917–1953 рр., перерахував наймасовіші кампанії, жертвами яких стали мільйони: суцільна колективізація, штучно створені голодомори, масові репресії кінця 1930-х рр., переслідування національної інтелігенції, придушення патріотичного руху спротиву, знищення Української греко-католицької церкви, примусові депортації корінного населення, постійний політичний, економічний, ідеологічний тиск [2]. М. Бугай також на основі широкої документальної бази відтворив картину депортацій у 1939–1941 рр., за його підрахунками чисельність виселених досягла 10% населення [4; 5].

Г. Гайовий відобразив реалії соловецьких таборів, де у 1930-х рр. було зібрано цвіт української інтелігенції і масово розстріляно у Медвеж'єгорську [6]. У даному ракурсі О. Рубльов дослідив долю західноукраїнської інтелігенції у таборах ГУЛАГу у 1930-ті рр., визначивши, що інтелігенція працювала як і всі інші, але незважаючи навіть на звернення до наркома внутрішніх справ та особисто до Й. Сталіна їм не зменшували терміни ув'язнення і забороняли займатися науковою роботою [20].

В. Нікольський на основі архівних даних подав статистичні відомості репресованих по областях, простежив наростання цього процесу протягом 1937–1938 рр., особливу увагу звернув на репресії “за лімітами” [17]. Крім цього, М. Шитюк відобразив усі процеси репресивної кампанії 1920–50-х рр., обмеживши територіальні рамки до масштабів Півдня України [25].

Л. Бондарук звернула увагу на процес деформації табірної економіки та участь українців у масових повстаннях у “Степлагу”, на Воркуті, у Казахстані, детально описавши у них участь націоналістів із Прибалтики та Західної України, які при масовому скупченні у межах окремого табору могли вести серйозну агітацію та саботувати трудові роботи [3]. Р. Подкур описав організацію дитячих таборів, причому вказав на те, що на них також поширювалися плани виробництва товарів у мирний час та військового спорядження і боєприпасів у роки Великої Вітчизняної війни, а, отже, при плановому господарстві говорити про дотримання умов безпеки та розпорядку роботи не доводиться [18]. О. Потильчак звернув увагу на реорганізацію стаціонарних таборів на території України у 1946–1950 рр., зазначивши, що основний контингент ув'язнених був із військовополонених німців, а перекидання робочих сил здійснювалось у зв'язку з завершенням будівництва підприємств та доріг. Ліквідація табірних відділень розпочалася у 1947 р., оскільки, до того часу, економічний ефект почав зменшуватися через скупчення хворих та інвалідів, до того ж, значним був тиск іноземних держав [19].

У російській історіографії одним із перших на рубежі 1980–90-х рр. до вказаної теми звернувся В. Земсков, увагу якого привернув демографічний аспект репресій. Почалися публікації раніше невідомих документів на гулагівську тематику, в тому числі статистичні відомості про чисельність і склад ув'язнених, господарську діяльність в окремих підрозділах таборів, економічних функціях ГУЛАГу, про використання примусової праці в різних галузях промисловості та

сільському господарстві [11]. В. Пронько і В. Земсков опублікували доповідь про роботу Головного управління виправно-трудових таборів і колоній НКВС СРСР за роки Великої Вітчизняної війни, в більшій частині якої характеризується виробничо-господарська діяльність ГУЛАГу.

Документально обґрунтований опис усієї радянської табірної системи було вміщено в довіднику, складеному на основі таємних архівних матеріалів М. Смирновим. Основу довідника становлять монографічні описи близько 500 виправно-трудових таборів, що включають відомості про адміністративні установи і розташування табірних управлінь, про штатну та реальну чисельність ув'язнених, характер і об'єкти виробничої діяльності, кадровий склад табірної адміністрації. Невід'ємною складовою дослідження проблеми є статті про підрозділи центрального апарату ОДПУ–НКВС–МВС, що керували ГУЛАГОм. В якості звичайного доповнення до основи виступає загальна стаття про структурний розвиток табірної системи в 1930–50-ті рр., про ті політичні фактори і мотивації, що визначали даний розвиток [21].

Безсумнівний інтерес представляє нарис Н. Морукова з приводу економічної діяльності таборів, який звернув увагу на структуру табірних управлінь, які були повністю підлаштовані під економічну систему і виконували найтяжчі роботи, першими прокладали шлях у віддалені райони Сходу, видобували корисні копалини. Також значну увагу приділено кадровому питанню, оскільки під час перебування Н. Єжова на посаді основна увага зверталась на пошук “ворогів народу”, а за часів Л. Берії НКВС було чітко зорієнтовано на виконання економічних функцій, про що свідчить збільшення капіталовкладень та розширення масштабів будівництва [15].

З'явилися численні регіональні документальні публікації, присвячені діяльності окремих таборів. Зокрема Н. Белих, вдалося дослідити широкий спектр проблем, визначити регіональні аспекти еволюції та функціонування сталінсько-радянської системи підневільної праці на прикладі В'ятського виправно-трудового табору. Автор наводить дані, що дозволяють зрозуміти об'єми лісозаготівель, сільськогосподарського і промислового виробництва [1]. А. Захарченко, відповідно, проаналізував роль примусової праці на матеріалах “Безимянлагу” [10].

Слід звернути увагу на дослідження Г. Іванової, яка вважає, що ГУЛАГ був не “архіпелагом”, а “державою в державі” і майже повністю забезпечував себе всім необхідним. Вперше звернуто увагу на ГУЛАГ як на соціально-економічний і політико-правовий феномен радянської держави. В монографії проаналізовано теоретичні та правові основи радянської репресивної політики, досліджено причини і нормативна база створення та діяльності ГУЛАГу як каральної системи нового типу. На основі раніше неопублікованих матеріалів, що включають також бухгалтерсько-фінансову документацію, вивчено процес становлення та функціонування радянського табірно-промислового комплексу [12].

Праці С. Ебеджанса [26], А. Соколова [22] стосуються масштабів виробничих потужностей ГУЛАГу, обсягів і сфер застосування примусової праці, типології соціальних, національних груп репресованих, чисельності,

структури підрозділів, складу контингентів ГУЛАГу. Значну увагу дослідників привертають кількісні показники ув'язнених. Вчені дійшли висновку, що пік припав на 1950 р., коли у таборах знаходилося понад 2,6 млн. чол., з них українців – 500 тис. Російські вчені зазначають, що масове використання примусової праці зумовлене наявністю багатих покладів корисних копалин та наздоганяючими темпами економіки, а тому мобілізаційні можливості яскраво втілились у підневільній праці, яка давала до 10% ВВП країни і була значною опорою режиму. Однак, до цього часу нез'ясованим залишається питання ефективності ГУЛАГу. Якщо вірити статистичним даним радянських органів, то він завжди приносив прибуток державі, однак проблемою були масові приписи, що обтяжує реальні підрахунки.

Крім того, О. Хлевнюк звернув увагу на вплив Й. Сталіна на структури НКВС. Без його особистих розпоряджень дане відомство не розпочинало ніяких акцій. Саме завдяки вождю, вдалося здійснити плани використання в'язнів Н. Френкелю. А в водах каналів взагалі таїлась містика. Побудувавши Біломоро-Балтійський канал з посади пішов Г. Ягода, побудував канал Москва-Волга Н. Єжов, а в 1939 р. його розстріляли. Л. Берія довго протривав будівництву аналогічних об'єктів, однак канал Волга-Дон було здано в експлуатацію 1952 р., а 1953 р. і всемогутнього керівника НКВС розстріляли. Таким чином, із великими “будівництвами комунізму” були пов'язані життя не лише сотень ув'язнених, а й їхніх керівників [23].

У російській історіографії питанням дитячого ГУЛАГу займається А. Дорчева, яка вказує на те, що діти працювали в нелюдських умовах на лісозаготівлях, сланцевих рудниках, відбивали каміння вручну на буровибухових роботах. Діти працювали на спорудженні Біломоро-Балтійського каналу, Москва-Волга, а за 1936–37 рр. виробництво у дитячих таборах становило 310,5 млн. крб., що виявилось приємним “сюрпризом” для НКВС. Водночас, висвітлено і несправедливість та жорстокість покарань, зокрема, якщо в 1930-х рр. за крадіжки дітям давали до 3-х років колоній, то після війни за аналогічні злочини 10–15 років таборів. Загалом, за підрахунками автора, за час війни через колонії-розподільники пройшло 2 млн. дітей [9].

Б. Нахапетов – єдиний автор, хто фахово дослідив історію санітарної служби ГУЛАГу і прийшов до висновку, що виправно-трудові табори перетворювались не скільки на виправні заклади, скільки на місця масового знищення ув'язнених. Неймовірно тяжка праця по 12–16 годин на добу, жорстока боротьба за існування, голод, покарання охоронців і кримінальних елементів, поганий одяг і медичне обслуговування – все це було нормою для мільйонів. Автор звернув увагу на те, що при перевірці 1939 р. у колоніях Башкирської АРСР довго не видавали овочів, м'яса, жирів, проте існувала економія на харчуванні в сумі 408 тис. крб., а загалом норма харчування за калорійністю була вдвічі нижчою за необхідну в таких умовах праці [16].

Окремим пунктом, на який слід звернути увагу, є дослідження Ж. Медведева в сфері будівництва основних ядерних об'єктів структурними підрозділами ГУЛАГу. На них покладалась “трудоемкі” роботи – риття тунелів для особливої захищеності реакторів, будівництво радіохімічних заводів, місця зберігання відходів,

видобуток уранової руди. Однак, автор зауважує, що після побудови даних об'єктів ув'язнених не відпускали на свободу, а розселили у віддалених регіонах Магадану з метою недопущення розголосу особливо таємної інформації про місце розташування атомних об'єктів та їх потужності [14].

Із *історіографії далекого зарубіжжя* слід виділити праці Н. Верта, Е. Епплбаум, Ж. Котека, які основну увагу зосереджують на вивченні історії виправно-трудових таборів, системі примусової праці і сталінських депортацій.

Праця Е. Епплбаум є першим документальним дослідженням радянської репресивної системи Головного управління таборів – від його створення після 1917 р. до демонтажу в 1986 р. На думку автора, невіддільний від історії держави ГУЛАГ був не тільки інструментом покарання за кримінальні злочини і масового терору стосовно противників режиму, але й суттєвим фактором економічного зростання СРСР. Автор вважає, що тільки за період його розвитку із 1929 по 1959 рр. через тисячі таборів пройшло 18 млн. в'язнів. На основі зібраних письмових і усних мемуарів жертв таборів, документах архівів наведено свідчення про побут, табірну ієрархію, національні та соціальні особливості взаємин ув'язнених, жахи рабської праці, голоду і приниження людей. Автор доводить, що це була справжня “павутина Великого терору”, що охопила масштаби всієї держави. Також, повстання у таборах виявили всю неефективність управління. На думку Е. Епплбаум, повстанці програли битви, але виграли війну, оскільки керівництво СРСР з 1953 р. зробило різкий поворот у внутрішній політиці. Стало відомо, що табори не приносять прибутку. Впостанові Ради Міністрів 27 червня 1954 р. відмічалось, що видатки значно перевищують прибутки ГУЛАГу. Це пояснювалось великими витратами на охорону таборів, багато керівників табірних відділень скаржились на бюрократизм, на погану організацію поставок продовольства і всього табірного життя. Автор наводить фрагменти організації в'язнів за національною ознакою. “У прибалтів була тісно об'єднана організація, але без грамотної верхівки, а оунівці, українці організовувались швидко, вони знали один одного, у них структура виникала на місці майже автоматично” [27].

С. Куртуа та Н. Верт у книзі “Чорна книга комунізму” називають ГУЛАГ імперією. Автори вважають, що для того, щоб досягти продуктивності праці до рівня всієї держави, табір повинен був стати великим і спеціалізованим, а тому у спеціалізованих комплексах утримувалися десятки тисяч ув'язнених, які і посіли перше місце у сталінській економіці. Всі центральні управління не були ні територіальними, ні власне табірними, вони були спеціалізовані за характером будівництва: Управління будівництва гідроелектростанцій, Управління будівництва залізничних доріг, Управління будівництва шосе і тунелів. Ув'язнений чи спецпоселенець був товаром, предметом контракту для табірних управлінь і промислових міністерств. Автори засудили і позицію глави відомства, оскільки Л. Берія запропонував збільшення раціону, знищення всіх пом'якшень, покарання всіх втікачів та інші заходи, що заважали збільшенню продуктивності праці, крім того, збільшення робочого дня до 11 год. і надання вихідних до 3-х днів на місяць. І все це разом вводилось лише для того, щоб

“раціонально експлуатувати і максимально використувати фізичні можливості засуджених”.

Вчені звернули увагу на те, що величезна адміністративна машина табірного управління стикалась з масовими приписками і фальшивими балансами, зводячи нанівець економічний сенс таборів. Існувало два способи вирішення цієї проблеми: максимально експлуатувати робочу силу, не турбуючись про людські втрати, чи робити те саме, але думати і про виживання людей. До 1948 р. переважав перший підхід, але через нестачу робочої сили після війни, щоб підняти продуктивність праці, були введені премії та зарплати, збільшений харчовий раціон, тому смертність знизилась до 2–3% на рік. Але проблема полягала і в тому, що ті підприємства, на яких працювали ув'язнені уже понад 20 років не отримували нових інвестицій. Громіздкі табори, в яких утримувались десятки тисяч людей, стали некерованими і зовсім неефективними, незважаючи на спроби покращити їх роботу шляхом поділу великих структур на менші. В результаті останні сталінські гіганти, що будувались силами в'язнів: Куйбишевська ГЕС, Сталінградська ГЕС, канал у Туркменістані, канал Волга–Дон затримувалися [13].

Крім того, у колективній монографії “ГУЛАГ: економіка примусової праці” вміщено серію статей зарубіжних дослідників із Великобританії, Німеччини, США. Дослідження С.Ертц “Табірна система у 1930–1950-ті рр.: еволюція структури і принципів управління”, Дж. Хейнцен “Корупція в ГУЛАГу: дилеми чиновників і в'язнів”, К. Джойс “ГУЛАГ в Карелії: 1929–1941 рр.”, Д. Норландер “Магадан і становлення економіки Дальстрою у 1930-ті рр.” ґрунтуються на значних масивах документів із архівних фондів радянських каральних відомств – ОДПУ, НКВС, МВС СРСР. У працях розглянуті загальні питання примусової праці в СРСР у 1930–50-ті рр., масштаби і структура табірної економіки, еволюція системи її управління. Також, табори досліджуються у регіональному і галузевому вимірах, у першу чергу в тих районах, де робоча сила ГУЛАГу відігравала найважливішу роль (на Дальньому Сході, в Карелії, Сибіру і на Уралі). Досліджені такі питання, як організація праці, її продуктивність, ефективність на матеріалах найбільших об'єктів – Біломоро–Балтійського каналу, Норильського нікелевого комбінату, “Дальстрою” [7].

Таким чином, з початку 1990-х рр. історіографічна ситуація з приводу досліджень проблематики ГУЛАГу значно змінилася у зв'язку з доступом до матеріалів з грифом “таємно”. Вчені звернули увагу на ефективність табірної економіки, виокремили проблемні аспекти реальних підрахунків, проаналізували динаміку чисельності українців та інших народів у таборах. Найбільш фундаментальні дослідження з даної проблематики представлені працями сучасних російських дослідників, що зумовлено близькістю архівів, українські ж вчені зосереджують увагу на регіональних особливостях, а вчені з далекого зарубіжжя на загальних питаннях історії ГУЛАГу.

Сучасні українські дослідники виокремлюють етапи масових відправлень наших співвітчизників до ГУЛАГу. Зокрема визначено, що збільшення контингенту українського населення у таборах відбулося у 1930–1933 рр., 1937–1938 рр., 1939–1940 рр. та 1944–1945 рр.,

що пов'язано із кампаніями розкуркулення, масового терору, радянізацією західноукраїнських територій та фільтраційними акціями після Великої Вітчизняної війни, визначенням колабораціоністів, як зрадників Батьківщини. Вчені акцентували увагу на соціогуманітарному аспекті заслань, зокрема, прагнення сталінського керівництва “обезголювати” республіку, позбавити її інтелігенції та середнього класу, який міг би чинити опір.

Подальше дослідження документальних комплексів, які довгий час були під грифом “цілком таємно”, дозволить остаточно змінити світоглядні уявлення цілих поколінь.

Список використаних джерел

1. Бєлых Н. Экономика ГУЛАГа как система подневольного труда (на материалах Вятлага 1938–1953 гг.) / Никита Бєлых. – М. : РОССПЭН, 2011. – 293 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. / Іван Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 2. – 688 с.
3. Бондарук Л. Повстання політ'язнів у советських концтаборах сталінського періоду / Лариса Бондарук // Визвольний шлях. – 2003. – № 8. – С. 38–49.
4. Бугай М. Депортація населення України (30–50-ті роки) / Микола Бугай // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 20–26.
5. Бугай М. Депортації населення України (30–50-ті роки) / Микола Бугай // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 12–20.
6. Гайовий Г. Жах Соловецького потойбіччя, або убивці свідчення “недостріляного” українського інтелігента: роздуми над книгою / Гриць Гайовий // Вітчизна. – 2009. – № 7/8. – С. 115–144.
7. ГУЛАГ: Экономика принудительного труда. – М. : РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 320 с.
8. Даниленко В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті рр. / В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький. – К. : Либідь, 1991. – 344 с.
9. Дорчева А. Детские лагеря ОГПУ и НКВД и пресса / Алла Дорчева // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 1993. – № 4. – С. 13–23.
10. Захарченко А. Безьянлаг: 1940–1946 (Документы, факты, суждения о безьянских лагерях особого строительства НКВД СССР) / А. Захарченко, А. Репинецкий. – Самара : Институт Российской истории, 2006. – 426 с.
11. Земсков В. ГУЛАГ (историко-психологический аспект) / Виктор Земсков // Социологические исследования. – 1991. – № 7. – С. 3–16.
12. Иванова Г. История ГУЛАГа, 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты / Анна Иванова. – М. : Наука, 2006. – 438 с.
13. Куртуа С. Черная книга коммунизма / С. Куртуа, Н. Верт. – М. : “Три века истории”, 2001. – 710 с.
14. Медведев Ж. Атомный ГУЛАГ / Жорес Медведев // Вопросы истории. – 2001. – № 1. – С. 44–59.
15. Моруков М. Правда ГУЛАГа из круга первого / Михаил Моруков. – М. : Эксмо. – 192 с.
16. Нахпетов Б. К истории санитарной службы ГУЛАГа / Борис Нахпетов // Вопросы истории. – 2001. – № 6. – С. 126–136.
17. Нікольський В. Репресії за “лімітами” (1937–1938 рр.) / Володимир Нікольський // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 210–222.
18. Подкур Р. “Дитячий ГУЛАГ” у контексті політики державного терору (1937–1939 рр.) / Роман Подкур // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – К. : Сфера, 2007. – С. 189–204.
19. Потильчак О. Реорганізація стаціонарних таборів для військовополонених в УРСР (1946–1950 рр.) / Олександр Потильчак // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 1. – Харків : Права людини, 2009. – С. 52–281.
20. Рубльов О. Галицькими маршрутами ГУЛАГу: Західноукраїнська інтелігенція в торах СРСР. 1930-ті / Олександр Рубльов // Історія України. – 2002. – № 37. – С. 11–12.
21. Система исправительно-трудовых лагерей в СССР / сост. Михаил Смирнов. – М. : Звенья, 1998. – 600 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/history/NKVD>

/GULAG/index.htm

22. Соколов А. Режимные люди в СССР / А. Соколов, Т. Кондратьева. – М. : РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2009. – 369 с.
23. Хлевнюк О. 1937-й: Сталин, НКВД и советское общество / Олег Хлевнюк. – М. : Республика, 1992. – 270 с.
24. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Юрій Шаповал. – К. : Наукова думка, 1993. – 350 с.
25. Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття / Микола Шитюк. – К. : Тетра, 2000. – 533 с.
26. Эбеджанс С. Производственный феномен ГУЛАГа (Письмо в редакцию) / С. Эбеджанс, М. Важнов // Вопросы истории. – 1991. – № 6. – С. 188–190.
27. Эпплбаум Э. ГУЛАГ. Паутина Большого террора / Энн Эпплбаум. – М. : Московская школа политических исследований, 2006. – 608 с.

References

1. Belyh N. Jekonomika GULAGa kak sistema podnevol'nogo truda (na materialah Vjatlaga 1938–1953 gg.) / Nikita Belyh. – M. : ROSSPJeN, 2011. – 293 s.
2. Bilas I. Represyвно-karal'na systema v Ukrai'ni. 1917–1953: Suspil'no-politychnyj ta istoriko-pravovyj analiz : U 2 kn. / Ivan Bilas. – K. : Lybid' – Vijs'ko Ukrai'ny, 1994. – Kn. 2. – 688 s.
3. Bondaruk L. Povstannja politv'jazniv u sovjets'kyh konctaborah stalins'kogo periodu / Larysa Bondaruk // Vyzvol'nyj shljah. – 2003. – № 8. – S. 38–49.
4. Bugaj M. Deportacija naseleennja Ukrai'ny (30–50-ti roky) / Mykola Bugaj // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1990. – № 10. – S. 20–26.
5. Bugaj M. Deportacii' naseleennja Ukrai'ny (30–50-ti roky) / Mykola Bugaj // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1990. – № 11. – S. 12–20.
6. Gajovyy G. Zhah Solovec'kogo potojbichchja, abo ubyvcy svidchennja “nedostriljanogo” ukrai'ns'kogo inteligenta: rozдумы nad knygoju / Gryc' Gajovyy // Vitchyzna. – 2009. – № 7/8. – S. 115–144.
7. GULAG: Jekonomika prynuditel'nogo truda. – M. : ROSSPJeN; Fond Pervogo Prezidenta Rossii B. N. El'cina, 2008. – 320 s.
8. Danylenko V. Stalinizm na Ukrai'ni: 20–30-ti rr. / V. Danylenko, G. Kas'janov, S. Kul'chyc'kyj. – K. : Lybid', 1991. – 344 s.
9. Dorcheva A. Detskie lagerja OGPU i NKVD i pressa / Alla Dorcheva // Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 10. Zhurnalistika. – 1993. – № 4. – S. 13–23.
10. Zaharchenko A. Bezymjanlag: 1940–1946 (Dokumenty, fakty, suzhdenija o bezymjanskikh lagerjah osobogo stroitel'stva NKVD SSSR) / A. Zaharchenko, A. Repineckij. – Samara : Institut Rossijskoj istorii, 2006. – 426 s.
11. Zemskov V. GULAG (istoriko-psihologicheskij aspekt) / Viktor Zemskov // Sociologicheskie issledovanija. – 1991. – № 7. – S. 3–16.
12. Ivanova G. Istorija GULAGa, 1918–1958: social'no-jekonomicheskij i politiko-pravovoj aspektu / Anna Ivanova. – M. : Nauka, 2006. – 438 s.
13. Kurtua S. Chernaja kniga kommunizma / S. Kurtua, N. Vert. – M. : “Tri veka istorii”, 2001. – 710 s.
14. Medvedev Zh. Atomnyj GULAG / Zhores Medvedev // Voprosy istorii. – 2001. – № 1. – S. 44–59.
15. Morukov M. Pravda GULAGa iz kruga pervogo / Mihail Morukov. – M. : Jeksmo. – 192 s.
16. Nahapetov B. K istorii sanitarnoj sluzhby GULAGa / Boris Nahapetov // Voprosy istorii. – 2001. – № 6. – S. 126–136.
17. Nikol's'kyj V. Represii' za “limitamy” (1937–1938 rr.) / Volodymyr Nikol's'kyj // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2006. – № 3. – S. 210–222.
18. Podkur R. “Dytjachyj GULAG” u konteksti polityky derzhavnogo teroru (1937–1939 rr.) / Roman Podkur // Z arhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB. – K. : Sfera, 2007. – S. 189–204.
19. Potyl'chak O. Reorganizacija stacionarnyh taboriv dlja vijs'kovopolonenyh v URSR (1946–1950 rr.) / Oleksandr Potyl'chak // Z arhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB. – 2009. – № 1. – Harkiv : Prava ljudyny, 2009. – S. 52–281.
20. Rubl'ov O. Galyc'kymy marshrutamy GULAGu: Zahidnoukrai'ns'ka inteligencija v taborah SRSR. 1930-ti / Oleksandr Rubl'ov // Istorija Ukrai'ny. – 2002. – № 37. – S. 11–12.
21. Sistema ispravitel'no-trudovyh lagerej v SSSR / Sost. Mihail Smirnov. – M. : Zven'ja, 1998. – 600 s. – [Elektronnyj resurs]. –

Rezhim dostupa : <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/index.htm>

УДК 94(477)“17”

22. Sokolov A. Rezhimnye ljudi v SSSR / A. Sokolov, T. Kondrat'eva. – M. : ROSSPJeN; Fond Pervogo Prezidenta Rossii B. N. El'cina, 2009. – 369 s.

23. Hlevnjuk O. 1937–j: Stalin, NKVD i sovetskoe obshhestvo / Oleg Hlevnjuk. – M. : Respublika, 1992. – 270 s.

24. Shapoval Ju. Ukrai'na na 20–50–h rokiv: storinky nenapysanoi' istorii' / Jurij Shapoval. – K. : Naukova dumka, 1993. – 350 s.

25. Shytjuk M. Masovi represii' proty naselennja Pivdnja Ukrai'ny v 20–50–ti roky XX stolittja / Mykola Shytjuk. – K. : Tetra, 2000. – 533 s.

26. Jebedzhans S. Proizvodstvennyj fenomen GULAGA (Pis'mo v redakciju) / S. Jebedzhans, M. Vazhnov // Voprosy istorii. – 1991. – № 6. – S. 188–190.

27. Jepplbaum Je. GULAG. Pautina Bol'shogo terrora / Jenn Jepplbaum. – M. : Moskovskaja shkola politicheskikh issledovanij, 2006. – 608 s.

Yaroshenko S. O., master of history, Black Sea State University (Ukraine, Nikolaev), rubakysimo@mail.ru

Ukrainians in the soviet camps(1930–1950): historiography of the problem

Public new documentary on the history of the USSR in 1980–2000 years became the basis for writing papers on repression and camp system.

The intention of the author is a detail analysis of the developments of modern Ukrainian, Russian and foreign researchers on the causes and conditions of the Ukrainians in the camps and activities of CULAG on the territory of Ukraine, to identify the key issues that the authors pay attention of this problem.

Methodology of research based on a complex of general scientific and historical principles (objectivity and historicism) and methods of scientific knowledge (comparative–historical, structural–functional, synchronistical, biographical, statistical, structural and typological) in their interrelation.

So, Ukrainian researchers pay attention to the process of building a repressive mechanism of departure of Ukrainians in the camp as a result of total collectivization, mass repressions of the late 1930s, prosecutions of national intelligence, suppression of patriotic resistance movement. Russian researchers focus attention on the statistical information of the number and composition of the prison and economic activity in individual unit's camps, efficiency of forced labor. But foreign researchers studying system of rebellion in the camps, the terrible conditions of detention and mass death in the labor process.

Keywords: GULAG, historiography, Ukrainians, USSR, repression, forced labor.

Ярошенко С. А., магистр історії, Черноморський державний університет ім. Петра Могили (Україна, Николаєв), rubakysimo@mail.ru

Українці в радянських таборах(1930–1950–е гг.): історіографія проблеми

Открытие новых документальных комплексов по истории СССР в 1980–2000–х гг. стало основой для написания работ по репрессиям и лагерной системе.

Целью автора статьи является подробный анализ работ современных украинских, российских и зарубежных исследователей о причинах и условиях пребывания украинцев в лагерях и деятельности ГУЛАГА на территории Украины, определение ключевых вопросов, на которые обращают внимание авторы при изучении данной проблематики.

Методология исследования базируется на совокупности общенаучных и исторических принципов (объективности и историзма) и методов научного познания (сравнительно–исторический, структурно–функциональный, синхронный, биографический, статистический, структурно–типологический) в их взаимосвязи.

Таким образом, украинские исследователи обращают внимание на процесс наращивания репрессивного механизма отправления украинцев в лагеря в результате сплошной коллективизации, массовых репрессий конца 1930–х гг., преследования национальной интеллигенции, подавление патриотического движения сопротивления. Российские ученые акцентируют внимание на статистических сведениях о численности и составе заключенных, хозяйственной деятельности в отдельных подразделениях лагерей, эффективности использования принудительного труда. Зато зарубежные исследователи изучают систему сопротивления в лагерях, ужасные условия содержания и массовую гибель в процессе труда.

Ключевые слова: ГУЛАГ, историография, украинцы, СССР, репрессии, принудительный труд.

* * *

Іваненко А. О.,
кандидат історичних наук, доцент,
науковий співробітник,
Український інститут національної пам'яті
(Україна, Київ), Ivanenko@memory.gov.ua

“ТОГО–ЖЬ РОКУ МОСКВА ПЕРЕЯСЛОВА ДОПАЛИЛА...” (ЦАРСЬКИЙ ГАРНІЗОН МІСТА ПЕРЕЯСЛАВА І АНТИМОСКОВСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1668 Р.)

На основі архівних матеріалів та нарративних джерел розглядаються деякі аспекти антимосковського повстання 1668 р. Його безпосередньою причиною стало посилення наступу царату на автономні права козацько–гетьманської держави, зокрема насадження в українських містах військових гарнізонів та намагання запровадити воеводсько–приказну систему управління. В епіцентрах збройного протистояння повстанців та царських військ опинилися ті лівобережні міста, в яких перебували московські залоги. Однією з героїчних сторінок повстання стала облога повсталими козаками та міщанами фортеці міста Переяслава, де був дислокований царський військовий гарнізон.

Ключові слова: Переяслав, антимосковське повстання, військові гарнізони, лівобережна старшина, царські воеводи.

Антимосковське повстання (інколи вживають термін “українсько–російська війна” – авт.), яке вибухнуло на теренах Лівобережного Гетьманату 1668 р., здавна перебувало у полі зору науковців. У сучасній вітчизняній історіографії концептуальні підходи щодо дослідження цієї проблеми визначені у напрацюваннях В. Горобця, В. Смоля та В. Степанкова, В. Борисенка, В. Кривошеї, Т. Чухліба та інших дослідників. У тій чи іншій мірі причини, хід та наслідки повстання висвітлюються практично в усіх узагальнюючих курсах з української історії, що з'явилися за доби незалежності. Втім до цього часу в історичній науці дуже мало уваги приділяється питанням регіональної специфіки тогочасних військово–політичних подій. Автор розвідки поставив собі за мету хоча б частково заповнити одну із таких лакун, сфокусувавши увагу на маловідомих подіях, пов'язаних з облогою повстанцями московського гарнізону, розташованого у фортеці міста Переяслава.

Як відомо, перший московський гарнізон з'явився на території козацької держави у лютому 1654 р., коли до Києва прибув невеликий військовий загін на чолі з двома городовими воеводами. Варто зазначити, що право царського уряду тримати військову залогу в давній українській столиці жодним чином не було прописане у переяславсько–московській угоді 1654 р., як про це завжди заявляли московські царедворці, а ґрунтувалося виключно на усній згоді гетьмана Б. Хмельницького [4, с. 41–43]. Проте, у подальшому, прикриваючись демагогічними заявами про необхідність захисту України “отъ непріятели”, уряд Олексія Михайловича не обличав наполегливих спроб розмістити свої військові гарнізони й в інших українських “знатныхъ городехъ”. У жовтні 1659 р., нав'язавши новий міждержавний договір гетьману Ю. Хмельницькому, царський уряд не тільки “узаконив” перебування гарнізону в Києві, а й добився згоди на розміщення своєї залоги у п'яти найбільших центрах України, включаючи Переяслав [12, с. 54–55]. Насадження гарнізонів на чолі з городовими воеводами проводилось з метою подальшого запровадження воеводсько–приказної системи управління в козацькій державі та встановлення повного військово–політичного контролю над нею.

Черговим кроком у нарощуванні московської військової присутності на теренах Лівобережного Гетьмана–